

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y.2000, C.5, S.2 s.67-79.

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER KAPSAMINDA ÖDEMELER BİLANÇOSUNA İLİŞKİN DENGESİZLİK UNSURLARI

Yrd.Doç.Dr.A.Niyazi ÖZKER*

ÖZET

In the text, we try to find out that the balance of payments can be affected by internal economic deprivation and external economic recession. Some countries in the world that have not natural resources, particularly should have been affected then others that have natural resources. In the countries that is in deprivation, first, must be increased all the exported goods, and foreign money policy should be situated in state external money regime. In Turkey in recent years the exported goods dramatically decrease because foreign currency has been accessibly increase.

1. GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerdeki konjonktür ve yapısal-dönemsel etkilere bağlı Ödemeler Bilançosu dengesizlikleri, uluslararası faiz ve fiyat dengesizliklerinin manipülasyonunun yanı sıra, uluslararası mal-hizmet ve sermaye akışındaki hareketlerin konjonktürel yapıya olumsuz dışsallığının bir yansıması olarak da gündemi işgal edebilmektedir¹. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin yakalamaları zorunlu kalkınma hızına özdeş bir ithalat girdileri fazlalığı, ilgili ülkelerin konjonktürel hareket motifini de oluşturmaktadır². Başka bir ifadeyle bir ülke diğer bir dış ülkenin (veya ülkelerin) fiyat ve faiz farklılaştırmasını meydana getirecek her türlü ekonomik, politik ve bürokratik karar süreçlerine ilişkin denge motiflerini (veya dengesizliklerini) etkileyebilecek konumdadır, bu kapsamda bir Ödemeler Bilançosu profili uluslararası ekonomik ilişkilerin bir özeti durumundadır³. Diğer yandan her bir gelişmekte olan ülke bazında belli bir etkin seviyede kurulamamış ağır sanayi yatırımları ve az gelişmişlikten kaynaklanan sosyo-ekonomik yapısal sorunlar cari işlemler dengesinde sürekli açık veren ve buna paralel olumsuz yönde artan dış borç rasyolarıyla ülkenin dış ticaret haddini ciddi bir

* Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bl. Öğretim Üyesi.

¹ Kenan Bulutoğlu, **Kamu Ekonomisine Giriş**, 4.b., İstanbul Filiz Kitabevi, 1988, ss.539-540.

² Vural Savaş, **Kalkınma Ekonomisi**, 4.b., İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1986, ss.221-222.

³ Savaş, **a.g.e.**, ss.195-196; Bulutoğlu, **a.g.e.**, ss.464-465.

darboğaza sokmaktadır⁴. İrdelediğimiz bu ve bunun gibi nedenlerle gelişmekte olan ülkeler açısından Ödemeler Bilançosu dengesizliklerine ilişkin nedenleri, öncelikle yapısal ve konjonktürel uyumsuzluk ve ayırımdan doğan nedenler⁵; ikincisi, parasal ve yapısal ayrıma ilişkin unsurlar⁶; üçüncü olarak da ülke içi ve dışı sebepler olarak ayırmak ve ortaya koymanın gerekliliğine inanıyoruz. Ancak biz, bu çalışmamızda buna ilişkin nedenleri üçüncü şıktaki ülke içi ve dışı sebepler olarak irdelemeye çalışacağız.

2. ULUSAL EKONOMİDEN KAYNAKLANAN NEDENLER

a. Konjonktüre İlişkin Döviz Kurları, Faiz Oranları ve Fiyatların Saptanması

Devletin ulusal-yurtiçi fiyatlara müdahalesi ve Narh koyması konjonktürel daralmayı daha da olumsuz yöne kaydırabilir ki, özellikle fiyatların yapay olarak uzun süre düşük tutulması yurt-içi tasarruflar ve ulusal üretimin gerilemesi kapsamında en çarpıcı unsurları da ortaya koymaktadır⁷. Bu durumun kaçınılmaz sonucu devlet harcamalarının artışı ve buna bağlı talep fazlası ve dış ticaret açığının artışıdır. Diğer yandan döviz kurlarına devlet organlarınca müdahale ulusal para biriminin döviz kurlarına oranla aşırı değerlenmiş bir durumunu ortaya çıkaracaktır ki, ucuz döviz ortamının yarattığı bu durum dış ticaret dengesini ihracat aleyhine etkileyerek bu sektörde karlılığı düşürmekte ve dış ödemeler bilançosunun belki de açık vermesiyle sonuçlanabilmektedir⁸. Şüphesiz bu durumun bir diğer görünümü milli paraya olan güvenin azalması sonucu yurt dışına dövize endekli bir sermaye kaçışının hızlanması ve teşvik edilen yüksek faturalı ithalat ile oluşan ödemeler dengesizliğidir⁹. Bu bağlamda aşırı değerlenmiş milli para, ihracatı caydırma ve ithalatı teşvik etmesiyle de Merkez Bankası döviz rezervlerini azaltmakta ve sonuçta da ithalat tahdit kısıtlamalarını gündeme getirmekle aşırı artan bir döviz talebini doğurabilmektedir. Şüphesiz ulusal ekonomi bazında bu konuda en çok etkilenen ara ve yatırım mallarının fiyatlarının aşırı artması sonucu ülke ekonomisi ve kalkınma hızı olmaktadır¹⁰.

Kalkınmakta olan bir ekonomi açısından ise tarım sektörünün ağırlıktaki lokomotif etkisi, gelişmekte olan ülkeler açısından döviz kurlarının destekleme fiyatlarına karşı daha fazla etkisinden ötürü nispi fiyatların düşmesine de yol açmaktadır¹¹.

Diğer yandan tasarruf-yatırım ilişkisi bazında faiz oranlarının döviz kuruna oranla düşük saptanması ödemeler bilançosunu olumsuz etkilemekte,

⁴ Mario Blejer, "Devaluation, Inflation, and The Balance of Payments: A short-Run Monetary Approach", *The Economic Record*, Vol.55, No:148, (March 1979), ss.35-40.

⁵ David Leslie, *Advance Macroeconomics*, Newyork: McGraw-Hill Co., 1993, ss.8-10.

⁶ Emin Ertürk, *Döviz Ekonomisi*, İstanbul: Der Yayınları, 1994, s.34.

⁷ Ertürk, a.g.e., ss.40-44; Nur Serter, *Genel Olarak ve Türkiye Açısından İstihdam ve Gelişme*, İstanbul: İ.Ü. Basımevi, 1993, ss.43-44.

⁸ Nur Keyder, *Para; Teori, Politika ve Uygulama*, 5.b., Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1996, ss.335-338.

⁹ A. Niyazi Özker, *Enflasyonist Finansman Teorisi ve Türkiye*, İstanbul: Beta Basım Yayın A.Ş., 2000, ss.130-132.

¹⁰ Ertürk, a.g.e., ss.70-74.

¹¹ Savaş, a.g.e., ss.125-129.

yurtiçi tasarrufları engellemekte ve sonuçta da ulusal yatırımları caydırmaktadır ki, bu durum ayrıca yurtiçi sermaye piyasasının gelişmesini geciktirmesi-engellemesinin yanı sıra tasarrufların finans kuruluşları aracılığı ile yatırımlara dönüştürülmesine de olumsuz etkide bulunarak gayri menkul alımı gibi verimsiz yatırımlara bu tasarrufların kaydığı izlenmektedir¹². Sonuçta yukarıda değinilen tüm bu olgular uluslararası rekabet gücü olmayan bir ortamda döviz kaçışını teşvik edecek, dış ödemeler dengesi açıklarının ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır¹³.

b. Sanayi Oluşumu ve Gelişimine İlişkin Unsurların Dış Bağımlılığı

Korumacı ve kapalı bir ekonomik sistemin ithal ikamesine dayanan yapısı, bu ülkeler bazında piyasa güçleri ve rekabetin yeterli düzeyde olmaması ile genel anlamda açıklanabilir. Bu bağlamda ülke daha önce ithal ettiği birçok malı içeride üreterek döviz tasarrufu gerçekleştirmeyi planlamaktadır. İç piyasanın cazip kılınmamasına ilişkin bu süreç şüphesiz yurtiçi fiyatlarla uluslararası fiyatlar arasında bir farklılık yaratacağı ve gerek fiyat gerekse de kalite açısından dünya piyasaları ile kopmuş, dış dünyadan soyutlanmış bir yapı oluşacaktır¹⁴. Bu ülkelerin dış piyasalara olan uyumsuzluğundan kaynaklanan ve zamanla oluşan dış ticaret bilançolarından ortaya çıkan açık ithalat artış hızının daha da artmasıyla sonuçlanabilmektedir¹⁵. Bunun sebebi ise kapalı bir ekonomide bile olsa kurulan üretim ve sabit sermaye yapısının önemli bir oranda dış girdilere bağımlı olması ve emek-yoğun bir üretim biçimine ağırlık verilmemesidir¹⁶.

Dönemsel olarak dış borç rasyolarının GSMH'ya olan artan oranı dış borç servis yükünü arttırmasının yanı sıra faiz ve döviz kuru politikalarıyla da sermaye kaçışlarına ilişkin artan ödemeler dengesi açıklarıyla karşılaşabilmektedir. Tüm bunların yanı sıra dışa kapalı ithal ikameci bir ekonomik yapının esnekliğinin eksikliği ve uyumsuzluğu da dış ödemeler dengesi açığını arttırmaktadır¹⁷. Bu kapsamda her bir ülkenin öznel ekonomik yapısının ortaya koyduğu ticari ve sanayi oluşumuna etken olan unsurların dış ekonomi ve global piyasalarla reel uyumu, o ülkenin dış ödemeler dengesine ilişkin açıkların artması veya azalmasında etkin bir korelasyonu oluşturmaktadır. Reel döviz kurunu ulusal para bazında sabit-geçerli bir konumda tutmanın zorunlu gerekçesi olan döviz rezervleri birikiminin etkinliği, ara ve yatırım mallarına kısmen de olsa bağlı bir ekonomide konjonktürün bu rezervleri eritmesiyle neticelenebilmektedir¹⁸. Bu noktada

¹² Raja J. Chelliah, "Significance of Alternative Concepts of Budget Deficits", **IMF Staff Papers**, Vol.20, No.3, (November 1973), ss.776-782.

¹³ Chelliah, **a.g.m.**, ss.780-784.

¹⁴ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, 11.b., İstanbul: Güzem Yayınları, 1996, ss.567-569.

¹⁵ Seyidoğlu, **a.g.e.**, ss.572-573.

¹⁶ Sadun Aren, **İstihdam, Para ve İktisadi Politika**, 10.b., Ankara: Savaş Yayınları, 1992, ss.254-257.

¹⁷ Gerald P. JR. Dwyer, "Federal Deficits, Interest Rates and Monetary Policy", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol.XVII, No.4, Part 2, (November 1985), ss.675-681.

¹⁸ Jeffrey D. Sachs and Felipe B. Larrain, **Macroeconomics in The Global Economy**, New Jersey: Prentice Hall, 1993, s.337.

ithal ikameci bir ekonominin kalite rekabetini sınırlayan yapısı da, ihracatın düşük oranlarda seyretmesi sonucu döviz rezervlerinin eriyişini hızlandırarak ödemeler bilançosu açıklarını kaçınılmaz bir duruma-konuma getirmektedir denilebilir¹⁹.

c. Konjonktürel Bütçe Politikası

Konjonktürel döneme ilişkin yurtiçi ekonomide oluşan talep fazlalığı ile bütçe yatırım ve cari harcamaları toplamının bütçe gelirlerinden fazla olması sonucu da bütçe açık verebilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler açısından özellikle yurtiçi borçlanmanın aşırıya kaçmış boyutu ve buna ilişkin faiz ödemeleri de bütçe açıkları olgusunun öncelikli nedenleri arasında kabul edilmektedir²⁰. Bu tür ülkeler bazında hızlı kalkınma projelerine ilişkin artan yatırım harcamaları ve hedeflenen kalkınma hızı ile bütçenin bu kalemlerin finansmanına ilişkin handikap, dönemsel bütçe açıklarını kaçınılmaz bir duruma getirmektedir. Bu konunun bir diğer görünümü kalkınma amacına yönelik devlet yatırımlarının artırılmasının yanı sıra, yine kamu kuruluşları çerçevesinde zarar eden veya verimlilik düzeyi düşük işletmelerin finansmanı da ek bütçe kalemleriyle yurtiçi bütçe açıklarının artmasına neden olmaktadır denilebilir²¹.

Dönemsel bütçe açıklarının en olumsuz yaptırımlarından biri de şüphesiz ilgili döneme ilişkin para politikası etkinliğini azaltması veya sınırlandırmasıdır. Sabit bir kur sisteminin uygulandığı ülkelerde para arzının artmasıyla fiyat artışlarında oluşan belirgin bir yükselme -sabit döviz kuru sistemine ilişkin- döviz rezervlerinin ulusal para cinsinden reel değerinde bir azalma yaratmaktadır. Ödemeler dengesi açıkları ve ihracattaki bir düşme ile sonuçlanabilecek bu durumun uzun dönemdeki getirisi esnek kur sistemine geçmek olmaktadır²². Esnek kur sistemi dövizin kendi içinde açısından değerlendirilmesi yani ithalatın da daralması bazında bir yapıyla sonuçlansa da, konvertible uygulamalarının ilk şartının da bu basamak olduğu söylenebilir. Diğer yandan bütçe açığı, kamu kredilerinin kamu kuruluşlarına kayması ve özel sektörün finansman darboğazına girmesiyle sonuçlanabilir ki, bu nokta da özel yatırım ve üretimlerin olumsuz etkilenmelerinin bir sonucu olarak dış ödemeler dengesi açıkları ithalatın artmasıyla da hızlanabilir²³.

Diğer bir açıdan ihracat ürünlerine ilişkin bir talep fazlası kaynakların sektörler arasında reel dağılımını bozarak yurtiçi maliyetlerin ve fiyatların uluslararası maliyet-fiyatları aşması durumunda ödemeler dengesini olumsuz etkileyebilir. Daha açık bir ifadeyle yurtiçi bazı sektör maliyet ve fiyatları, uluslararası maliyet ve fiyatları bazı sektörler bazında aşacağından rant gelirlerinin artışına ilişkin karlılığın yükselişi nedeniyle kaynaklar bu rantı elde eden sektöre kayacak; bu durumda ihracat ve ithalat kapsamında rekabet eden sektörlerin bir daralma sürecine ilişkin konjonktürel bir

¹⁹ Sachs and Larrain, a.g.e., s.338.

²⁰ Milton Ame Iyoha, "The Optimal Balance of Payments Strategy of a Less Developed Country", *The Economic Record*, Vol.49, No:126, (June 1973), ss.274-279.

²¹ Gürcharan S. Laumas, "Anticipated Federal Budget Deficits, Monetary Policy and The Rate of Interest", *Southern Economic Journal*, Vol.56, No.2, (October 1989), ss.376-381.

²² Sachs and Larrain, a.g.e., s.338.

²³ Seyidoğlu, a.g.e., ss.573-574.

ödemeler dengesi açığı kaçınılmaz olacaktır. Arz yanlısı bir ekonomik modelde, ekonomideki talep fazlası genellikle bir dış borç etüdüyle dengelenmeden finanse edilmeye çalışıldığından, aynı döneme ilişkin kontrol edilemeyen faiz oranlarının yüksekliği, dış borçların kontrolünün zorluğu, sonuçta dış borç miktarı ve borç servisinin de ağırlaşmasıyla ödemeler dengesi açıklarının artmasına neden olmaktadır²⁴.

3. ÖDEMELER DENGESİNE İLİŞKİN SAPMALARDA ULUSLARARASI ETKİLEŞİMİN YERİ

Çalışmamızda ödemeler dengesi açıklarına ilişkin yurtiçi unsurları öncelikle irdelememize rağmen, global ölçekte yurtiçi ve uluslararası etkileşimin-birlikteliğinin kaçınılmazlığı, konuyu kısa da olsa uluslararası kriterlerin etkisi bazında da ele almayı gerekli kılmaktadır²⁵. Ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde ihraç ürünleri arasında tarım ürünlerinin ağırlıktaki yeri, dayanıklı tüketim malları gibi hafif sanayi anamalı ihracının önünde yer almakta; fakat ithalat girdi malları ise ara yatırım malları, petrol ve ara sanayi mallarından oluşmaktadır.

Tablo 1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Net Finansal Transferler ve Cari Hesap Dengeleri

Yıl	Cari Hesap	Net Mali Transferlere İlişkin Sermaye Hesabı
1978	-32,1	33,2
1979	+10,0	31,2
1980	+30,6	29,5
1981	-48,6	35,9
1982	-86,9	20,1
1983	-64,0	3,7
1984	-31,7	-10,2
1985	-24,9	-20,5
1986	-46,4	-23,6
1987	-4,4	-34,0
1988	-22,4	-35,2
1989	-18,4	-29,6
1990	-3,0	-22,5

Kaynak: IMF, **World Economic Outlook**, 1988 ve 1992, Washington D.C.: IMF, 1992, Tablo: A-33; United Nations Development Program, **Human Development Report**, 1992, Newyork: Oxford University Press, Tablo: 4.3.

Bu bağlamda dış ithal ikamesine dayalı bir enerji ve sanayi ara malı ithali yoğunluğu ödemeler dengesi krizlerinin öncelikli nedenleri arasında görünmektedir²⁶. Yine bu tür ülkelerde ihracat açısından hammadde aleyhine ve mamul mal lehine ortaya çıkan ihracat mozayığı, ağırlıklı tekstil ürünleri

²⁴ Coşkun Can Aktan, "Arz-Yönlü Vergi Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri", **Başılmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989, ss.126-128.

²⁵ Nigel W. Duck, "Prices, Output and The Balance of Payments in an Open Economy With Rational Expectations", **Journal of International Economics**, Vol.16, No.1/2, (February 1984), ss.65-74.

²⁶ Duck, **a.g.m.**, ss.75-79.

ve tarıma dayalı sanayi kalemleri kapsamında oluşmaktadır. İthalat kalemleri içerisinde petrolsüz gelişmekte olan ülkeler bazında, örneğin, ortalama olarak makine teçhizatı ve diğer mamul mallarının payı 1960'larda %60'lar civarında iken, 1978'de bu oran çok da büyük farklılıklar göstermeyerek %61'e kadar çıkmıştır. Oysa ki, aynı dönemlerde aynı mal grubunun ihracat içerisindeki kalem payı %40'tur²⁷.

Gelişmekte olan ülkeler bazında net mali transferlere ilişkin sermaye hesapları ve cari hesaplar karşılaştırıldığında özellikle 1980 sonrası dönemden başlayan ve günümüze kadar gelen bir cari açık olgusunun varlığından söz etmek olasıdır. Bu ortalama yaklaşık gelişmekte olan 21 ülke bazında ele alındığında aşağıdaki tabloya ulaşılabilmektedir.

a. Uluslararası Şokların Etkileri

Bu kategoride en çok etkilenen ülkelerin başında şüphesiz yeterli petrol kaynaklarına sahip olmayan (veya hiç bulunmayan) ülkeler gelmektedir ki, bu ülkelerin ithalatının çok büyük bir kısmını oluşturan petrol ürünleri ve bu orijine bağlı sanayi ürünleri ile ara ve yatırım malları fiyatlarının ani ve hızlı bir artışı sonucu ortaya çıkan ödemeler bilançosu dengesizlikleri kaçınılmaz olmaktadır²⁸. Gelişmekte olan ülkeler üzerinde dönemsel cari hesaplara ilişkin bu tür bir sınıflama, gelişmiş ülkeler karşısında gelişmekte olan ülkelerin konumunun ve ödemeler dengeleri özetinin ifadesi için önemlilik arz etmektedir.

Tablo 2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Ödemeler Dengesi Özetleri, 1980-1996

	1980	1981	1985	1987	1990	1991	1992	1993	1994	1995 ^a	1996 ^a
Tüm Gelişmekte Olan Ülkeler Bölgeye Göre	30,6	-48,6	-24,9	-4,4	-3,0	-83,6	-73,5	-98,3	-91,0	-85,4	-90,8
Afrika	-2,1	-22,3	-1,2	-4,4	-3,0	-4,3	-9,1	-9,1	-12,6	-14,2	-12,7
Asya	-14,4	-19,0	-13,1	23,4	1,2	1,6	1,2	-14,4	-11,2	-20,4	-28,7
Orta doğu	92,5	50,0	-7,6	-12,2	0,8	-63,2	-30,6	-29,9	-19,2	-19,6	-18,6
Latin Amerika	-29,8	-42,9	-1,9	-11,1	-2,0	-17,7	-35,1	-44,9	-47,9	-31,2	-30,6
Petrol ihraç edenler	96,4	34,8	-0,8	-12,6	3,4	-76,9	-57,8	-46,8	-43,8	-19,7	-18,2
Petrol ihtiyacı olmayanlar	65,7	-83,3	-17,5	8,2	-6,4	-6,7	-15,8	-51,5	-47,2	-65,7	-72,6
Sanayi ürünü ihracatçısı	-37,0	-56,0	-10,2	-15,3	-5,7	-8,9	-19,0	-23,7	-24,5	-21,3	-23,6
Tarım ürünü ihracatçısı	-35,2	-39,4	-7,9	-11,4	-2,1	-5,2	-13,7	-17,3	-19,5	-15,8	-17,8
Mineral ihracatçısı	-1,8	-16,6	-2,3	-3,9	-3,6	-3,8	-5,3	-6,4	-5,0	-5,5	-5,9
Ihracatçı Dört Asya Ülkesi Ortalaması	N.A.	N.A.	11,0	32,8	17,0	12,7	12,8	18,0	11,2	12,1	16,0

Kaynak: Michael P. Todaro, **Economic Development**, London: Longman Ltd. 1997, s.505.

²⁷ Dünya Bankası, **Weltentwicklungsbericht**, 1982, ss.11-13.

²⁸ Seyidoğlu, **a.g.e.**, ss.564-565.

Tablo 2’den açıkça görüldüğü gibi, petrol ihracatını öncelikli ihracat kalemleri içerisinde bulunduran, diğer bir ifadeyle ihracata yönelik petrol rezervlerine sahip gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının nispi değeri daha düşük olmaktadır. Özet bir yaklaşımla, gelişmiş sanayi ülkelerinin karşılaştıkları petrol şokuna dayalı fiyat artışlarını, Ortadoğu ve Üçüncü Dünya Ülkelerine yaptıkları ihracat kalemlerine yansıtılmaları, özellikle petROLSÜZ az gelişmiş ülkelerin ciddi bir ödemeler dengesi krizine girmelerine yol açmış, petROLSÜZ ülkeler bu bazda çift yönlü etkilenmiştir. Ülkemiz açısından da Tablo 2’deki yıllara ilişkin etki kaçınılmaz olmuş²⁹, dış şokları dengelemek için ihracat mallarımızın fiyatlarının artışı da ödemeler dengesi açığını kapatmaktan uzak kalmıştır³⁰. 1974 yılında yaşanan ve son otuz yılın global ölçekte en iddi petrol krizlerinden biri sayılabilecek 1974 yılı petrol şoku, gelişmekte olan petROLSÜZ-düşük gelirli ülkeler açısından, ortalama olarak 1973’te -3,6 milyon dolar olan dış borç açığını 1974’te -18,8 milyon dolara çıkarmış; daha sonraki yıllarda bu açıktaki azalmanın dönemsel olarak izlenebilmesine karşın 1982 yılında bu açık miktarı bu ülkeler bazında ortalama -34,3 milyon dolara kadar çıkabilmiştir³¹.

b. Uluslararası Dış Ticaret Hadlerinin Olumsuz Dışsallıkları

İktisadi anlamda ticaret hadleri olgusu, belirli bir başlangıç döneminde satılan veya satın alınan malların nispi fiyatlarındaki değişimin bir getirisi olarak ticari sürecin getirisi kazançları ya da uğranılan kayıpları ifade eder. Dış ticaret hareketlerinde ise bu yaklaşım ihracat ve ithalat malları fiyat değişikliğinin oranları (kar veya zarar bazında) ifade etmektedir ve aşağıdaki gibi formüle edilebilir³².

$$N = \frac{P_x}{P_m} \quad (1)$$

Eşitlik (1)’de N, net değişim ticaret hadlerini, P_x = ihracat fiyatları endeksini ve P_m , ithalat fiyatları endeksini ifade etmektedir. Eşitlikte açıkça görülmektedir ki, ihracat kalemleri endeksinin büyüklüğü, ödemeler dengesi bilançosunun lehine, tersi bir durum ise aleyhine gerçekleşmektedir. Diğer bir ifadeyle kapsamlı bir ithalat yapılması bir sonraki dönem için eğer düşünülüyorsa, ilgili cari yıl içerisinde olumlu bir ihracat trendine ulaşmak kaçınılmaz bir zorunluluk ifade etmektedir³³.

Durumun tersi bir oluşum söz konusu ise, yani bir ülkenin dış ticaret hadlerinin olumsuzluğuna ilişkin döviz ihtiyacının artması ve ithalatı kısması kapsamında bir yeni oluşum gündeme gelecektir ki, bu tür bir sıkı kambiyo denetiminde ithalatın dramatik bir düşüşü kaçınılmaz olmaktadır³⁴. Ancak

²⁹ Emin Çarıkçı, *Türkiye’de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler*, Ankara: Adım Yayıncılık, 1996, ss.40-44.

³⁰ Özker, a.g.e., ss.223-224.

³¹ IMF, *World Economic Outlook*, Occasional Paper, No:21, 1983, ss.14-15.

³² Seyidoğlu, a.g.e., ss.506-508.

³³ Alternatif Bank, *Haftalık Ekonomik Rapor*, İstanbul: 9 Kasım 1998, s.2.

³⁴ Kevin D. Hoover, “Money, Prices and Finance in The New Monetary Economics”, *Oxford Economic Papers*, Vol.40, No.1, (March 1988), ss. 150-156.

esnek kur ve serbest döviz rejimi uygulaması çerçevesinde döviz stoklarındaki erimeyi de hızlandıracağı için etki, hem döviz rejimi bazında ve hem de ithalatın azalışı yönünde çift yönlü olarak da gerçekleşebilmektedir.

Yine özellikle en şiddetli petrol şokunun yaşandığı son on yıllık döneme ilişkin 1970'li yılların başında 111 olan Dış Ticaret Hadleri 1980'li yılların başında 93'e düşerek %13 civarında bir düşüş yaşamıştır³⁵. Aynı dönemde bu azalma oranı petrol ihracatçısı ülkeler açısından petrol ihracatçısı ülkeler açısından sadece %2 oranında gerçekleşmiştir³⁶. Bu dönemsel analiz dış ticaret hadlerinin uluslararası olumsuz dışsallıklardan etkilenmesine ilişkin en çarpıcı bir örnek kabul edilebilir ki, sonuç olarak da bir ülkenin dış ticaret hadlerine ilişkin olumsuz bir gelişme trendi izlemesinin, o ülkenin ödemeler bilançosu açığının oluşması ve büyümesinde etkin olduğu görülmektedir³⁷.

c. Dış Borç Yüklerinin Doğrudan ve Dolaylı Olumsuz Etkileri

Kalkınmakta olan ülkelerin yatırımlarına ilişkin sanayi yatırımları finansmanı, dış sermaye ithali ile doğrusal bir korelasyon izlemekte, diğer bir ifadeyle kalkınmanın hızı dış sermaye ithalatının hızı ve niceliği ile bir bütün oluşturmaktadır. Özellikle de dış borç niteliğinde geri ödemesi söz konusu bir sermaye ithali, dış borç kalemlerinde öncelikle kategoriye oluşturmaktadır. Yurtiçi tasarruf-sermaye ilişkisinin zayıflığı (veya yetersizliği), ulusal tasarruf açıklarının kapatılması düşüncesi ve öncelikle ulaşılması gerekli hedeflenen kalkınma hızı noktası sermaye ihlali ve diğer yatırım kalemlerine ilişkin dış borç etütlerini gerekli kılmaktadır. Ülkenin dönemsel döviz açığını kapatma girişimi ve ithal dış sermaye ile ülke içine giren ileri teknoloji optimal rantabilite olgusu da bu tür dış yardımları teşvik eder bir konumdadır. Tasarruf ve döviz açığının kapatılmasında optimal bir noktaya gelinceye kadar devam eden bu durum, kalkınma için gerekli kaynağın nitelik ve nicelikler açısından kendi optimalitesini yakalayınca kadar devam edecektir³⁸.

Ancak dış borçlanma sürecine ilişkin bu durum dış borçların yapısal değişimi, vadelerine ve kaynaklarına göre dağılımındaki farklılıklar gibi borçlular açısından bazı olumsuzluklara dönüşebilmekte ve dış ödemeler dengesi açıklarını artırabilmektedir. Bu bağlamda da özellikle kısa vadeli dış kredilerin ve uluslararası finans piyasalarından yapılan borç etütlerinin kredibilite maliyetleri daha yüksek olabilmektedir. Yeni sanayi ülkelerinin gereken yatırımları yapmada, yatırım için zorunlu aramalarını temin etmede ithalata bağımlılıkları da bu olgunun diğer bir görünümüdür. Finansman kaynağı, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar ile OECD ve OPEC gibi bölgesel kuruluşlar ve uluslararası finans piyasalarından

³⁵ Endeks, 1975=100; Dünya Bankası, *Weltentwicklungsbericht*, 1981, ss.4-7.

³⁶ Dünya Bankası, *Weltentwicklungsbericht*, 1993, ss.6-9.

³⁷ Gülten Kazgan, *Ekonomide Dış Açık Büyüme*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1984, ss.152-154.

³⁸ Açık bir ekonomide iç tasarruf açığının sermaye ithali ile kapatılmasına ilişkin denge koşulu şu şekilde formülize edilebilir: $I+X=S+M$, eşitlikte (I)=yatırımları; (S)=tasarrufları; (X)=ihracatı ve (M)=ithalatı ifade etmektedir ki, buradan $I=S+(M-X)$ eşitliğini de yakalamak mümkündür.

sağlanabilmektedir. 1991 ve 1993'te ortaya çıkan yapısal değişiklikler, kredilerde kaynak itibariyle uluslararası bankaların payını artırdığı gibi, faiz (değişken) oranlarının da dolaylı olarak yükselmesine neden olarak borç ülkeler aleyhine kaçınılmaz bir durum da yaratmıştır³⁹.

Dış borçlanma etütlerinde vade ve faiz yapısı/oranlarının önemli bir faktör olduğu, özellikle yeni gelişen sanayi ülkeleri bazında gözardı edilmesi mümkün olmayan bir konudur. Dış borç servislerindeki faiz oranlarının itfa planları kapsamındaki yeri de bunu özellikle doğrular niteliktedir. Özellikle gelişen ülkeler açısından bu konuyu 1980 sonrası döneme özgü olarak irdelediğimizde, bütün petROLSÜZ ve az gelişmiş ülkeler bazında konunun çarpıcılığını aşağıdaki tabloda izlemek olanaklıdır⁴⁰.

Tablo 3'ten izlendiği gibi 1985-1992 yılları arasında petROLSÜZ ülkelerden Kongo ve Cote d'Ivoire, 1992 yılı itibariyle yarattığı Milli Gelirin yaklaşık iki katına yakınını borç ödemeleri için kullanmakta; dolayısıyla da yıllık-yüzde yatırım oranları negatif göstergeler itibariyle en yüksek açık pozisyonunda seyretmektedir. Yine borç ödemeleri miktarının GSMH'nın % yüzünü aşan bir diğer ülke Ekvator'da, dış borç faizlerinin ihracata oranı %15 gibi bir oranla en yüksek seyrini izlemektedir. Hem GSMH miktarının düşük ve hem de dış borç oranlarının diğer ihracat/ithalat oranlarına yüksek oranlarda seyrettiği ülkelerde dış ödemeler dengesi açıklarının oldukça ciddi boyutlara ulaştığı bu tip ülkeler bazında tablodan rahatça izlenebilmektedir.

Tablo 3. Gelişmekte Olan PetROLSÜZ Ülkelerin Borç Krizlerine İlişkin Oransal Göstergeler 1985-1992*

Ülke	Görünen Borç 1992		Borç Servisi 1992 Milyar Dolar		Borç Göstergeleri 1992 %		Yıllık Ortalama Büyüme Oranı 1985-1992 (Yıllık Yüzde)				
	Toplam	Özel Kaynaklar %	Toplam	Faiz	% GSMH 1992	Faizlerin ihracat Oranı	GSMH	İhracat	İthalat	Yatırım	Sermaye Başına Tüketim
Argentin	61,1	76,9	5,1	2,8	61,7	18,4	0,0	5,6	1,2	-8,3	-1,1
Bolivya	4,3	15,3	0,4	0,2	101,0	15,9	1,0	1,0	2,2	-10,5	-1,7
Brezilya	116,2	76,3	7,4	2,9	22,8	8,6	2,5	5,3	-0,1	1,3	0,5
Bulgaristan	10,9	99,1	1,3	0,5	56,9	6,4	1,0	-1,8	-0,2	3,0	3,8
Kongo	5,1	37,2	0,3	0,2	203,9	9,3	1,1	2,3	0,7	-18,9	-0,7
Code d'Ivoire	18,0	59,5	1,4	0,5	203,6	13,3	-0,4	3,3	2,8	-12,4	-4,7
Ecuador	12,1	64,2	1,1	0,5	120,6	14,5	2,0	2,2	-1,5	-4,2	-0,5
Mexico	96,8	69,8	12,1	7,3	42,1	16,7	1,6	5,3	5,0	-2,6	-1,1
Morocco	23,5	25,1	1,9	0,9	97,1	11,7	4,0	10,0	5,4	1,4	0,9
Nicaragua	10,5	36,8	0,0	0,0	-	3,0	-3,8	-2,1	-0,8	-7,5	-6,5
Peru	21,1	62,7	0,5	0,2	60,1	5,2	-1,4	0,6	-1,8	-9,3	-3,5
Polonya	49,4	42,8	1,0	0,3	82,4	1,6	1,8	6,3	2,5	4,8	2,6
Venezuela	33,3	85,1	4,3	3,2	71,0	15,6	1,1	0,5	-7,7	-10,7	-1,2
Nigeria	36,1	47,4	3,0	1,8	117,9	12,1	1,9	1,8	-8,4	-9,6	-2,3

Kaynak: World Bank, **World Dept Tables, 1992-1993**, Washington D.C.: World Bank, 1992 s.25.

* 1992 yılı itibariyle milyar dolar

³⁹ Paul A. Samuelson and William D. Nordhaus, Economics, 15th ed., New York: McGraw Hill, 1995, ss.669-671.

⁴⁰ Todaro, a.g.e., s.551.

Bu ülkelere ilişkin faiz oranlarının yüksekliği, hızlı dolarizasyon süreci ve dış borçların kaynaklarına göre yapılacak bir sınıflandırma, yine bu tip ülkelerde dış borçların resmi kurumlardan özel kurumlara kaydığını göstermektedir. Petrolsüz ülkelerde 1985’li yıllarda dış borçların toplamı içindeki resmi borçların oranı %32,2 iken, bu oran 1994 yılında %28,9 düşmüştür⁴¹. Buna karşılık dış borç etütlerinin mali yükü kapsamında özel kaynaklı borçların dış borçlar içindeki oranı 1980’li yıllarda ortalama %45,2 iken, 1993’lü yılların başında ortalama %59,1’e kadar çıkmıştır⁴².

Bu bağlamda gerek kısa süreli borçların nispi yüksekliği ve gerekse de uzun süreli borçların resmi kurumlardan (IMF, Dünya Bankası, OPEC, OECD) özel finans kurumlarına kayması borçlanmanın maliyetinin de arttığını göstermektedir. Diğer yandan ülkemizin de içinde bulunduğu tür ülkeler gruplarında da dış borç faizleri ve taksitlerinin ağırlaşmasına paralel toplam dış borçların mal ve hizmet ihracı ve GSYH içindeki paylarının da giderek yükselmesi, bu ülkeler bazında dış ödemeler dengesi olumsuzluklarını artıran bir diğer önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır⁴³. Örneğin, ülkemizde bu oran GSMH’nin bir oranı olarak 1980 yıllarında %24,6 iken 1990’lı yılların sonunda %43,9’a kadar çıkmıştır. Son dönemde ülkemizde sağlanan orta ve uzun vadeli kredilerin kamu ve özel sektör arasındaki dağılımını aşağıdaki tabloda izleyebiliriz:

Tablo 4. Taahhüt Bazında Sağlanan Orta ve Uzun Vadeli Krediler (Milyon Dolar)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Kamu Sektörü	5,602	6,550	8,550	4,561	4,236	6,413
Özel Sektör	1,112	1,598	2,884	1,898	4,198	6,128
Toplam	6,714	8,148	11,434	6,459	8,434	12,538

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1997 Yıllık Ekonomik Rapor, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1997, s.105.

d. Gelişmiş Sanayi Ülkelerindeki Korumacı Politikaların Global Etkinliği

Dünya ticaretine ilişkin gelişmiş ülkelerin ithalat gümrük oranlarını, hammaddeden ve mamul-yarımamul mallarına ihracatını zorlaştıracak şekilde yükseltmeleri, II. Dünya Savaşından sonra izlenen en yaygın korumacı politikalarından olmuştur denebilir⁴⁴. Diğer bir ifadeyle dış borçların ödenmesi ve sanayide ihtiyaç duyulan ana ve yatırım malları ithalatını gerçekleştirebilmek için, mal ve hizmet ihracatını arttırmaktan başka alternatif kalımayan gelişmekte olan ülkelerin karşısındaki yeri bir engelde sanayi ülkelerinin iç sanayilerini korumak amacıyla global ölçekte

⁴¹ IMF, **World Economic Outlook**, 1995, ss.7-8.

⁴² World Bank, **World Debt Tables**, 1992-1993, Washington DC.: Worldbank, 1992, s.25.

⁴³ Özker, a.g.e., ss.224-225.

⁴⁴ Stanislaw Wellisz and Ronald Findlay, “Protection Rent-Seeking in Developing Countries”, in **Neoclassical Political Economy**, David Colander (ed.), Cambridge: Ballinger Pub. Co., 1984, ss.21-26.

uygulamaya çalıştıkları ve bunun sonuçlarını kendi lehlerine çevirmeyi hedefledikleri “korumacılık”tır⁴⁵. Şüphesiz bu durum ihracatta hamle yapmak isteyen azgelişmiş ülkeleri engelleyecektir ki, bu olgu sanayileşmiş ülkelerin ithalatı ile gelişmekte olan ülkelerin ihracatı denkleğinin bir diğer görünümünü de ifade etmektedir. Sanayi ülkelerindeki her bir ekonomik duraklama faaliyetleri ve bunun getirisi ithalatın kısılması politikaları ile koruyucu tedbirler, doğrudan gelişmekte olan ülkelerin ihracatını engelleyerek, bu ülkelerin dış ödemeler krizini daha arttırabilmektedir.

SONUÇ

Ödemeler dengesi açıklarının oluşmasında öncelikli olarak irdelenen yurtiçi dengesizlik unsurlarına ilişkin etkinliğin, yapısal değışiklik ve olumsuzluklardan kaynaklandığını söylememiz olasıdır. Ekonomik kalkınmanın hedeflenen oransal değeri ve hızına ilişkin yurtiçi sermaye birikiminin azlığı şüphesiz bir yatırım tasarruf açığı doğurmakta ve bu durum ise aşırı talep etkisiyle yurtdışı kaynakların ülkemize girmesi konusunda bir pozitif trend yarattığından ithalat artışına dayalı bir ödemeler dengesi krizi kaçınılmaz olmaktadır.

Dönemsel olarak uygulanan ve sanayi politikalarıyla biçimlenen faiz, döviz kuru ve fiyat politikalarının da, uluslararası ticari entegrasyonun sağlanmasında olumsuz bir etkisiyle ilgili ülke ekonomisinin global yapıdan tecrit edilmesi, üretimin ihracat potansiyeline ve dışa açılmasına bir set çekmektedir. Bu durumun getirisi daha pahalı bir yurtiçi üretim ve üretim yapısı olmaktadır. İthal-ikameci bir yapının bu aşamada biçimlenen uygulanışı da ihracatın caydırılması gibi yarattığı bu durumla ödemeler dengesi krizlerini yoğunlaştırabilmektedir.

Diğer tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de ihracatın artırılabilmesi bir taraftan ihracat malları arz esnekliğine ve diğer taraftan da bunlara bağlı oluşan talep esnekliğine bağlı biçimlenmektedir. Global dünya ticaretinin hareketliliği ve büyümesine koşut ihracata ilişkin malların esnekliğinin “bir”den büyük olması ve ihracat arz esnekliğinin diğer bir açıdan yüksekliği, uluslararası sınırlandırılmaların aşılmasının zorunluluğunun yanı sıra uluslararası bir talebin varlığı şartını da yaratmaktadır. Bu bağlamda az gelişmiş ülkeler açısından önemli ölçüde ihracat bağımlılıklarının yanı sıra, sanayi ülkelerinin korumacı politikaları önlemleri, özellikle dünya ekonomik konjonktürünün daralma sürecine girdiği dönemlerde döviz rasyolarını dengeleyemeyen azgelişmiş ülkelerin kambiyo ve dış ticaret kontrollerini arttırmaya zorlamaktadır. Bu açıdan da ihracatlarını arttırmaya yönelik zorunlu bir politikanın içinde olan ülkeler, dış sanayi ülkelerinin konvertible şartlarını, aleyhte de olsa kabul etmek durumuyula karşı karşıya kalmaktadırlar ve yurtiçi üretimin ithal girdilere bağımlılığı da, ihracatı zorunlu kılması yönünde döviz açığı ve artan dış borçlar bir dış borç açığı döngüsünü bu ülkeler bazında kaçınılmaz kılmaktadır.

⁴⁵ Beyhan Ataç, **Maliye Politikası**, 3.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayını, 1994, ss.183-195.

KAYNAKÇA

1. AKTAN, Coşkun Can, “Arz-Yönlü Vergi Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri”, **Basılmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.
2. Alternatif Bank, **Haftalık Ekonomik Rapor**, İstanbul: 9 Kasım 1998.
3. AREN, Sadun, **İstihdam, Para ve İktisadi Politika**, 10.b., Ankara: Savaş Yayınları, 1992.
4. ATAÇ, Beyhan, **Maliye Politikası**, 3.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayını, 1994.
5. BLEJER, Mario, “Devaluation, Inflation, and The Balance of Payments: A short-Run Monetary Approach”, **The Economic Record**, Vol.55, No:148, (March 1979).
6. BULUTOĞLU, Kenan, **Kamu Ekonomisine Giriş**, 4.b., İstanbul Filiz Kitabevi, 1988.
7. CHELLIAH, Raja J., “Significance of Alternative Concepts of Budget Deficits”, **IMF Staff Papers**, Vol.20, No.3, (November 1973).
8. ÇARIKÇI, Emin, **Türkiye’de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler**, Ankara: Adım Yayıncılık, 1996.
9. DUCK, Nigel W., “Prices, Output and The Balance of Payments in an Open Economy With Rational Expectations”, **Journal of International Economics**, Vol.16, No.1/2, (February 1984).
10. Dünya Bankası, **Weltentwicklungsbericht**, 1982.
11. Dünya Bankası, **Weltentwicklungsbericht**, 1983.
12. DWYER, Gerald P. JR., “Federal Deficits, Interest Rates and Monetary Policy”, **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol.XVII, No.4, Part 2, (November 1985).
13. Endeks, 1975=100; Dünya Bankası, **Weltentwicklungsbericht**, 1981.
14. ERTÜRK, Emin, **Döviz Ekonomisi**, İstanbul: Der Yayınları, 1994.
15. HOOVER, Kevin D., “Money, Prices and Finance in The New Monetary Economics”, **Oxford Economic Papers**, Vol.40, No.1, (March 1988).
16. IMF, **World Economic Outlook**, 1983.
17. IMF, **World Economic Outlook**, 1988.
18. IMF, **World Economic Outlook**, 1992.

19. IYOHA, Milton Ame, "The Optimal Balance of Payments Strategy of a Less Developed Country", **The Economic Record**, Vol.49, No:126, (June 1973).
20. KAZGAN, Gülten, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1984.
21. KEYDER, Nur, **Para; Teori, Politika ve Uygulama**, 5.b., Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1996.
22. LAUMAS, Gürcharan S., "Anticipated Federal Budget Deficits, Monetary Policy and The Rate of Interest", **Southern Economic Journal**, Vol.56, No.2, (October 1989).
23. LESLIE, David, **Advance Macroeconomics**, Newyork: McGraw-Hill Co., 1993.
24. ÖZKER, A. Niyazi, **Enflasyonist Finansman Teorisi ve Türkiye**, İstanbul: Beta Basım Yayım A.Ş., 2000.
25. SACHS, Jeffrey D. and Felipe B. Larrain, **Macroeconomics in The Global Economy**, New Jersey: Prentice Hall, 1993.
26. SAMUELSON, Paul A. and William D. Nordhaus, **Economics**, 15th ed., New York: McGraw Hill, 1995.
27. SAVAŞ, Vural, **Kalkınma Ekonomisi**, 4.b., İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1986.
28. SERTER, Nur, **Genel Olarak ve Türkiye Açısından İstihdam ve Gelişme**, İstanbul: İ.Ü. Basımevi, 1993.
29. SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası İktisat**, 11.b., İstanbul: Güzem Yayınları, 1996.
30. TODARO, Micheal P., **Economic Development**, London: Longman Ltd, 1997.
31. UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAM, **Human Development Report**, New York: Oxford University Press, 1992.
32. WELISZ, Stanislaw and Ronald Findlay, "Protection Rent-Seeking in Developing Countries", in **Neoclassical Political Economy**, David Colander (ed.), Cambridge: Ballinger Pub. Co., 1984.